

Goetheanistická teorie poznání

V této kapitole provedeme podrobný rozbor základních východisek waldorfské pedagogiky, vztahujících se k poznávání světa člověkem. Nejprve se podíváme na obecný teoretický problém zkušenosti a myšlení, který budeme potom rozvíjet v konkrétní metodologii věd. Nakonec si vysvětlíme podstatu fenomenologické metody, užívané na waldorfských školách zvláště v přírodovědných předmětech.

Každý světový názor má své základy v určitých východiscích, každá věda je potom založena na určité filosofii či lépe řečeno teorii poznání. To platí právě tak o myšlení Rudolfa Steinera a jeho anthroposofii, jejíž předpoklady nás zřetelně odkazují k nahlížení světa Johannem Wolfgangem Goethem. Goethem, všeobecně známým a uznávaným básníkem a prozaikem, byl však Rudolf Steiner inspirován neméně jako přírodovědcem a filosofem. Dokladem Steinerovy erudice v Goethově myšlení se stala skutečnost, že byl v osmdesátých letech 19. století jmenován čestným správcem a vydavatelem Goethových přírodovědných spisů pro „Německou národní literaturu“ ve Výmaru. Sám o tomto období říká: „V této práci jsem sledoval Goethovo poznávání ve všech jeho oblastech. Stále jasnější, a to do konkrétních jednotlivostí, mi byla skutečnost, že se vlastním názorem stavím do teorie poznání Goethova světového názoru.“¹ To vedlo pětadvacetiletého Rudolfa Steinera až k sepsání knihy *Teorie poznání vyvozená z Goethova světového názoru* v roce 1886, v níž se na základě svého

Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 5.

poznání Goetha pokusil formulovat specifickou poznávací metodu a osvětlit její logické základy.¹

Nám bude tento spis nyní podstatným zdrojem při pokusu o uchopení teorie poznání jako odpovědi na otázku „jaký vztah existuje mezi naším myšlením o předmětech a těmito předměty samými“². Důležitost analýzy této oblasti pro pochopení podstaty waldorfské pedagogiky jakožto specifického paradigmatu se nám ukáže postupně v průběhu dalších kapitol.

Máme-li předem charakterizovat ducha této teorie poznání, je jím snaha vycházet při své formulaci ze všeobecně přístupného myšlenkového obsahu světa a nepodmiňovat pravdivost svých výroků věcnou nutností sídlící mimo myšlení. Svým charakterem je tedy alespoň po formální stránce velmi demokratická. Tato teorie poznání a myšlení patří k jednomu z nejdůležitějších novověkých filosoficko- metodologických systémů s duchovní orientací, a to především díky svému rozsahu, stupni propracování a širokému poli využití napříč mnoha obory lidské aktivity.³

2.1 Zkušenost a myšlení

Aby bylo možné odpovědět na otázku týkající se vztahu myšlení o předmětech a předmětů samotných, je třeba nejdříve vysledovat, jakým způsobem proces poznání vlastně probíhá a jakou roli v něm hraje naše myšlení.

Čistou zkušenost definuje Rudolf Steiner v knize *Teorie poznání vyvozená z Goethova světového názoru* jako právě takovou „formu, v níž se nám jeví skutečnost, přistupujeme-li k ní s úplným vypojením svého já“⁴, tedy bez přístupu myšlení. Skutečnost se nám takto jeví jako nehotová snůška jednotlivostí bez jakýchkoli vztahů a

¹ Tato práce se stala jakýmsi myšlenkovým základem přírodovědného goetheanismu ve 20. století. Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 410.

² Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 13.

³ Bezděk, R.: *Antroposofie a její vliv na spiritualitu v českých zemích*, s. 176.

⁴ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 14.

souvislostí, které je schopno navodit pouze myšlení.⁵ Je tedy zřetelné, že nám samotná (čistá) zkušenost odhaluje pouze nepodstatnou vnější stránku skutečnosti; že jenom odkazuje na její podstatu.⁶ Podstatný rozměr smyslového světa nám však podle Goethova názoru na rozdíl od čisté zkušenosti vyjevuje teprve myšlení, protože se nám na jedné straně sice objevuje stejným způsobem jako smyslová zkušenost, na rozdíl od ní však již v hotové formě, v určitých zákonitých souvislostech.⁷

Zde se tedy dostáváme k zásadnímu bodu jakékoliv teorie poznání, totiž k definici toho, co rozumíme empirií, k podstatě vědeckosti vědy. Můžeme o obsahu a předmětu vědy hovořit jako o čistě smyslově založeném? Respektive existuje takový pojem či význam, který bychom mohli spatřit v trávě či zaslechnout v šumu borovic? Zřejmě nikoliv. Obsah všech pojmů umožňujících kategorizaci a srovnávání je nutně produktem myšlení.⁸ Barva, velikost, rychlost, hustota a další vědecké kategorie nejsou vlastnosti předmětů, nýbrž již myšlenková určení.⁹

Princip zkušenosti se většinou ve svém dosahu a vlastním významu podceňuje. V nejkrajnější formě je to požadavek, aby byly předměty skutečnosti ponechány v prvotní formě jejich výskytu a jen takto byly přijímány za objekty vědy. To je čistě metodický princip, který o obsahu zkušenosti nevyovídá zhora nic. Chce-li někdo tvrdit, že předmětem vědy mohou být pouze smyslové vjemy, jako to činí materialismus, pak se nemůže o tento princip opírat. Zda je obsah zkušenosti smyslový nebo ideový, o tom tento princip nerozhoduje. Pokud ho však má v daném případě být možné použít ve

⁵ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 16.

⁶ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 23.

⁷ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 25.

⁸ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 33.

⁹ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 39. Galileovo rozlišení primárních kvalit patřících objektům (např. tvar, pohyb, časové a prostorové umístění) a sekundárních kvalit prožívaných subjektem (např. barva, chuť) zde tedy naprosto nedává smysl.

zmíněné krajní formě, pak už to vyžaduje určitý předpoklad. A sice že předměty vystupují ve zkušenosti již ve formě, která dostačuje vědeckému snažení. U vnější smyslové zkušenosti tomu - jak jsme viděli - tak není. Je tomu tak pouze u myšlení.¹⁰

Tato logická cesta zde tedy vede až k překvapivému závěru - totiž že obsah věd je jen a pouze myšlenkový. Základní otázka tu však zůstává stejná: Jaká je vazba tohoto myšlenkového obsahu věd obecně ke smyslové skutečnosti?

Odpověď na tuto otázku je, zdá se, jakýmsi nereflektovaným metapředpokladem různých dějinných epoch, který dále konstituoval povahu dalšího filosofického a vědeckého bádání. Automatické předporozumění současného člověka, pohlížející na celý svět vjemů pouze jako na určitý vzdálený, jaksi přefiltrovaný, a tedy subjektivní odraz skutečnosti uvnitř našeho individuálního vědomí, však není ničím samozřejmým. Mluvíme zde o raně novověké ideji Reného Descarta, jejíž dějinný vznik byl umožněn vývojem lidského vědomí, zintenzivněním vnitřního života člověka a jeho vydělením se ze světa.¹¹ Rudolf Steiner se však

¹⁰ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 25.

poznávaného předmětu v poznávajícím. Vjemy tedy na rozdíl od současnosti nebyly pouhými fenomény vědomí, nýbrž skutečnými jevy poznávaných věcí. Podrobně o problému hovoří M. Sobotka. (Sobotka, M.: „Problém „cogito, ergo sum““. In: *Filosofický časopis*, 2008, roč. 56, č. 4, s. 489-499.)

vůči takovému chápání vjemů jako pouhých fenoménů vědomí jasně vymezuje.

Za prvé podle něho tento předpoklad nemůže platit univerzálně, protože není výsledkem naší přímé zkušenosti, nýbrž až sekundární myšlenkové konceptualizace a její zpětné aplikace na zkušenost. V tom právě spočívá také jeho vnitřní rozpornost - jak totiž mohu přiřazovat vnímanému světu přídomek „subjektivní“, jestliže jsem předtím řekl, že se vnější svět odráží uvnitř našeho vědomí v podobě subjektivních představ?¹² Popírá-li tedy subjektivismus objektivní platnost myšlenkových určení, pak tím vlastně popírá sám sebe, smysl takového výroku. Jinými slovy, dospějeme-li při zkoumání k výsledku, že smyslová zkušenost je klamem, pak tím prostě popíráme data, která jsme k formulaci tohoto závěru použili.¹³

Již jsme prošli argumentaci, podle níž nám podstatnou část skutečnosti vyjevuje zkušenost teprve za přístupu osvětlujícího a spojujícího myšlení. Z těchto důvodů Rudolf Steiner dále ukazuje, že naše vjemy reprezentované konkrétními pojmy nemohou být obrazem vnějších předmětů, který pouze v jiné formě podává jejich celý obsah, protože by potom pro objektivitu neměly vůbec žádný význam, a nebylo by tedy třeba se vůbec pozvedat ze smyslového světa.¹⁴

Právě myšlení, idea tedy musí být podstatou světa (zkušenosti) a individuální myšlení potom můžeme chápat jako jednotlivou formu projevu této podstaty.¹⁵ Myšlenky se vyskytují jedině v lidském vědomí, tím však neztrácejí nic na své objektivitě.¹⁶ „Jestliže nemůžeme ven z našeho vědomí a není-li podstata skutečnosti v něm, pak k ní

¹² Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 19-20.

¹³ Je také otázkou, zda je takový důkaz iluzorního charakteru smyslových vjemů principiálně možný - tedy zda je možné demonstrovat, jak např. chemické či elektrické procesy v mozku mohou být přeměněny ve vědomě prožívanou skutečnost. Lindenberg, Ch.: *Rudolf Steiner*, s. 38-39.

¹⁴ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 31.

¹⁵ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 46.

¹⁶ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 28.

nemůžeme vůbec proniknout.“¹⁷ Chceme-li však založit vědu, nemůžeme možnost objektivního poznání předem popřít.¹⁸ „Proč bych jinak vůbec vynášel soud, když věc, která vyžaduje sounáležitost pojmů subjektu a predikátu, nemá s jeho vynesením nic společného?“¹⁹

Můžeme zde tedy vidět, že Rudolf Steiner odmítá psychologismus, který by redukoval akt vnímání na děj probíhající čistě uvnitř našeho mozku bez vztahu k objektivnímu obsahu světa. I naše psychické aktivity jsou totiž založeny na něčem, co je samotné přesahuje a platí nezávisle na nich, přesto se však manifestuje právě jejich prostřednictvím.²⁰ Nelze zaměňovat naši myšlenkovou činnost s prvkem, od něhož tato činnost přijímá své obsahové určení, svou vnitřní zákonitost. Souvislost jevů tak není určena naší subjektivní organizací, nýbrž pouze vlastním obsahem těchto jevů. Jistěže se na zjevování myšlení podílí naše subjektivita, avšak důležitější než tato subjektivita zjevování myšlení (například kde a kdy se mi určitá myšlenka objeví) je právě objektivita jeho obsahu. Jinými slovy, všechny subjektivně zjevované věci mají svou objektivní vnitřní zákonitost. Ačkoliv jsme jejich tvůrci, spočívají na svých vlastních základech.²¹

Stejně jako nám ve 20. století dokázala kvantová fyzika, byl si již Johann Wolfgang Goethe vědom skutečnosti, že jevy nejen vnímáme, ale zároveň také

¹⁷ Skolimowski, H.: *Účastná mysl*, Mladá fronta, Praha 2011, s. 47.

¹⁸ Zde je ovšem důležité upozornit na odlišný význam slova „objektivita“, daný naznačenou monistickou filosofií. Z toho vyplývá, že objektivita věcí se v goetheanistickém pohledu realizuje pouze prostřednictvím subjektu, uvnitř něho. Objektivita fyzikálního světa zde v žádném případě netkví v existenci oddělené od subjektivity. Polský ekofilosof H. Skolimowski proto navrhuje pojem „transsubjektivita“, který lépe vystihuje propojenost vnějšího světa s vnitřním světem člověka - tedy skutečnost, kdy se jednotný svět projevuje skrze mnohost subjektů. Skolimowski, H.: *Účastná mysl*, s. 120.

Pokud v této práci pojem „objektivita“ používáme, máme na mysli pouze objektivitu v naznačeném smyslu.

¹⁹ Skolimowski, H.: *Účastná mysl*, s. 43.

²⁰ Např. platnost přírodních, geometrických či logicko-matematických zákonů není možné odvozovat od naší subjektivní myšlenkové činnosti. Že „ $2 + 2 = 4$ “ platí jistě i nezávisle na nás.

²¹ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 27-29.

vytváříme. Tento děj však nijak neodporuje objektivitě samotné. „Není přece možné představovat si něco jiného, než že je forma jevu podmíněna podstatou věci. Jak bychom mohli sami v sobě vytvořit formu jevu, když bychom předtím neznali podstatu věci?“²² A naše spolupůsobení při tvorbě jevu tak musí vycházet z této podstaty věci a zachovat si tak objektivní strukturu.

Již jsme viděli, že z goetheanistického pohledu se podstata věci jeví jako myšlenková.²³ Jaká je však vazba tohoto myšlenkového obsahu (například určitého pojmu) ke smyslové skutečnosti, jestliže ho nenacházíme v ní, nýbrž ve svém vědomí, a přesto jsme ochotni o něm ve vědě mluvit jako o něčem objektivním? Vazba ke smyslovým vjemům (vnímaným objektům) spočívá v jejich rozpoznání jakožto zvláštní formy pojmu. Do obsahu pojmu

²² Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 30.

²³ Máme zde však na mysli spíše pojetí goetheanismu vycházející z probírané Steinerovy teorie poznání. Samotný Goethe by pravděpodobně takovou formulaci nepřijal, protože ideový obsah pro něho nebyl oddělitelný od své hmotné formy. Jemnější postihnutí rozdílů mezi oběma pojetími by však přesahovalo rámec této knihy. Podrobně k tématu Pleštil, D.: *Okem ducha*. Oikoymenh, Praha 2006, s. 390-410.

ovšem nic nevplývá přímo ze smyslového objektu. V tomto objektu pouze znovu poznáváme myšlenku, kterou jsme vyzvedli ze svého nitra. Poznání čehokoliv je umožněno pouze tím, že je v nás smyslový vjem již předem určen jako určitý pojem:

Jestliže ten, kdo má bohatý duševní život, vidí tisíce věcí, které jsou pro duchovně chudého ničím, pak to nad slunce jasněji dokazuje, že obsah skutečnosti je jen zrcadlovým obrazem obsahu našeho ducha a že z vnějšku přijímáme pouze prázdnou formu.²⁴

Věda však nemůže stát na žádném čistě individuálním myšlenkovém světě - jak by jinak bylo vůbec možné získat požadovaný pojem jakožto objektivní podstatu věci? Proto zde Rudolf Steiner dochází k závěru, že všechna myšlenková určení čerpáme prostřednictvím svého vědomí z objektivního myšlenkového světa: „Existuje jen jeden jediný myšlenkový obsah a naše individuální myšlení není ničím jiným, než že se naše já, naše individuální osobnost, vpracovává do myšlenkového centra světa.“²⁵ Naše poznávání vnímaného předmětu je potom určeno schopností vyvolat určitý pojem z tohoto světového myšlenkového fondu.²⁶

Jedná se tedy o názor přesahující tradiční subjekt-objektové paradigma. Již v metodě tohoto logického postupu se totiž Rudolf Steiner v Goethově duchu pokouší získat teorii poznání „proniknutím k podstatě působící uvnitř věci a odmítnout všechny předpoklady ležící vně“²⁷. Myšlení pro něj není zdánlivým obrazem podstaty světa existující mimo náš svět, nýbrž touto podstatou samotnou:

²⁴ Jinými slovy, pokud by oko nemělo slunce zář, nespátřilo by nikdy jeho svit. Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 38.

²⁵ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 29.

²⁶ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 38.

²⁷ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 48.

Provádí-li tedy myšlení nějaké spojení, vynáší-li soud, je to sám do myšlení vlitý obsah základu světa, který je spojován. V myšlení nám nejsou dána tvrzení o nějakém prazákladu světa, který by existoval mimo náš svět, nýbrž tento základ se svou podstatou vлил do myšlení.²⁸

Na jedné straně tedy můžeme učinit závěr: Skutečnost není produktem myšlení, nýbrž tím, co myšlení produkuje. Na straně druhé jsme si již také ukázali, jak tato teorie poznání přijímá současnou aktuální hermeneutickou výtku vůči vědám, podle níž vidíme všechny věci nutně ve světle, které jim sami propůjčujeme. Skutečnost, že vše vnímáme prostřednictvím našich brýlí, je zde však vnímána jako princip poznání a nikoliv jako jeho překážka. S předstihem více než sta let před významným filosofickým dílem Martina Heideggera *Bytí a čas* (1927) si Johann Wolfgang Goethe (a po něm Rudolf Steiner) uvědomil, že tyto brýle není možné ani nutné odkládat. Naopak: „Věci musíme zkoumat právě těmito brýlemi [myšlením], chceme-li se dostat k jejich [myšlenkové] podstatě. Svět nám není znám jenom tak, jak se nám jeví, nýbrž jaký je, ovšem jen tehdy, zkoumáme-li ho myšlením.“²⁹ Myšlenkovou činností tedy člověk participuje na podstatě skutečnosti, a proto není třeba od ní ustupovat. Chceme-li ovšem poznávat vědecky, je nezbytné vytvářet jen takové myšlenkové obsahy, které bezprostředně souvisí s koncentrovaným pozorováním určitého (v přírodních vědách smyslového) jevu.³⁰

Vidíme tedy, že jestliže je podstata světa ideová, úplný průnik umožňuje pouze člověku. Člověk dokáže prostřednictvím svého ducha vnímat nejen smyslovou formu

²⁸ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 48.

²⁹ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 49.

³⁰ Viz kapitola 2.3 Fenomenologická metoda.

skutečnosti (smyslový svět) závislou na zákonech, nýbrž i zákonitosti samotné (ideovou podstatu smyslového světa). Podstatou vědy potom musí být spojování obou těchto činitelů skutečnosti.³¹ Toto východisko zůstává i zřetelným vnitřním cílem waldorfské pedagogiky: Vytvářet takový vyučovací proces, který bude spojení smyslového i ideového světa v prožívání dětí umožňovat.

2.2 Metodologie věd

V této kapitole se podíváme na pojetí vědeckosti vědy a její aplikace (metodologii) v odlišných vrstvách skutečnosti - ve světě neorganickém, organickém a lidském.

Jak vyplývá již z předchozí kapitoly o zkušenosti a myšlení, obsahem vědy podle této teorie poznání není vnímaná vnější látka, nýbrž duchem pojímaná idea (myšlenkový útvar sestavený z pojmů), která se člověku zjevuje při konfrontaci se smyslovou skutečností. Tato idea však není jejím odrazem, nýbrž podstatou.

Příčinu všeobecně rozšířeného redukcionismu ve vědách vidí Rudolf Steiner především v chybném pojetí vědeckosti vědy chápané jako „objasňování světa pomocí zákonů fyziky“. Jde tedy o extrapolaci (univerzalizaci) zákonů platných pro neorganickou přírodu místo přihlídnutí k podstatě vědecké metody, obecnému principu vědeckého zkoumání.³² Tím je taková myšlenková činnost, která uvádí do reálných souvislostí oddělené skutečnosti naší zkušenosti.³³

Je tedy podstatné, aby každá věda svou vědeckou metodou respektovala povahu svého předmětu.³⁴ Živé orga

³¹ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 45.

³² Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 57.

³³ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 13.

³⁴ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 76.

nismy i člověka je třeba zkoumat tak, jak to odpovídá jejich vlastní přirozenosti, a podříditi tomu vědeckou metodu. V pozadí takového požadavku stojí snad i v současnosti všeobecně přijímaný názor, podle něhož nelze uvažovat o všech objektech, o celém vesmíru stejným způsobem.³⁵ Mnohorozměrnost světa vyžaduje také více způsobů myšlení o něm. Johann Wolfgang Goethe se tak pokouší způsob zkoumání nepřijímat ze zkoumajícího ducha, nýbrž z povahy zkoumaného; nepřizpůsobovat svět organizaci našeho ducha, nýbrž přizpůsobit tuto organizaci povaze zkoumané dimenze světa. Rudolf Steiner k tomu říká:

Jsou lidé, jejichž rozum se hodí především k tomu, aby myslel ryze mechanické závislosti a účinky. Představují si celý vesmír jako mechanismus. Jiní zase touží vnímat vždy a všude mystický element vnějšího světa, stávají se přívrženci mysticismu. Všechny omyly vznikají tím, že jeden z těchto způsobů myšlení, který lze plně uplatnit jen na jeden druh objektů, se považuje za univerzální.³⁶

2.2.1 Neorganická příroda

Neorganická příroda je taková soustava, kde „dochází k působení v tom smyslu, že jedna skutečnost je vždy následkem jiné skutečnosti podobného druhu“³⁷. Na této úrovni skutečnosti je souvislost jevů lineárně-kausální. Děj nastává za určitých podmínek nutně, a je tedy možné užívat metodu dokazování, jež nás vede k *prafenoménu* neboli základní skutečnosti, objektivnímu přírodnímu zá-

³⁵ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 59.

³⁶ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 10.

³⁷ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 50.

konu. Prafenomén je „takový jev, při němž charakter děje bezprostředně a naprosto průhledně vyplývá z přirozenosti uvažovaných činitelů“³⁸. (Obsah věci však určuje čistě formálně.) K jeho důkazu je zcela oprávněné provádění vědeckého pokusu, který je v pravém slova smyslu prostředníkem mezi subjektem a objektem: subjekt zde myšlením pojímá smyslové děje v souvislostech.³⁹ Jak je však možné dobrat se myšlením k podstatě smyslových skutečností a k jejich souvislostem? Odpověď závisí na určení podstaty. Z předchozí kapitoly totiž vyplývá, že materiální skutečnost je z goetheanistického hlediska pouhým účinkem; působícím prvkem je její ideová podstata, kterou náš duch nachází, právě když k němu ony účinky přistupují. Objektivní poznání světa lidským myšlením je tedy umožněno pouze jeho esenciální soupodstatností s fyzickým světem. Na anorganické úrovni probíhá vědecké zkoumání především metodou dokazování a užívá tak lidské schopnosti dokazující (reflektující) soudnosti.

2.2.2 Organická příroda

Při pohledu na svět živých organismů se podle goetheanismu dostáváme do zcela jiné, specifické oblasti. Do oblasti, kterou nelze pochopit ani čistě kauzálním mechanistickým přístupem, ani prostřednictvím předporozumění přisuzujícího podstatě věci její vnější účelnost. Vnější skutečnosti mají například na formování orgánu značný vliv, ovšem jeho specifická povaha, vlastní obsah, se nedá

³⁸ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 54.

³⁹ V dopisech mezi Goethem a SchiUerem v roce 1798 se zrodil pro tuto metodu mezi polaritami racionalismu (metafyziky) a empirismu (pozitivismu) název *racionální empirismus*: obsahem vědy jsou objektivní děje, které drží pohromadě předivo pojmů (zákony) objeňované naším duchem. Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 56.

z vnějších poměrů odvodit. Jeho specializace nastává vlivem vnějšího působení, ovšem specializovanou podobu musíme odvozovat z vnitřního sebeutvářejícího principu. Z Goethova přírodovědného bádání se pro nás staly známými především pojmy *typus* a *metamorfóza*.

Pod pojmem *typus* si můžeme představit právě tento sama sebe utvářející základ; *typus* je pro Johanna Wolfganga Goetha určitý obecný obraz, idea organismu, nejobecnější forma (praorganismus - prarostlina, prazvíře) „vylévající se“ se ve všech zvláštních druzích a rodech, které z ní lze jakožto specializované typy (podtypy) odvodit; je to motiv linoucí se vývojem každého rostlinného či živočišného druhu, základ organického vývoje, vnitřní podstata všech vnějších forem živých bytostí a zdroj jejich podobnosti.⁴⁰ „Procesem, který na základě obecného principu vytváří a přetváří zvláštní živé tvary, je *metamorfóza*.“⁴¹

Organická příroda se tedy od neorganické liší především v tom, že zatímco „zákon ovládá jev jako něco, co stojí nad ním, *typus* do jednotlivé živé bytosti vplývá, ztotožňuje se s ní“⁴². V organické dimenzi neplatí kauzální nutnost, protože *typus* určuje pouze svou vlastní zákonitost. „To, že se časově nejprve objevuje v nejjednodušší formě, nutně neznamená, že časově následující formy vyplývají jako následek z forem, které je časově předcházejí.“⁴³ Zkoumání živé přírody proto vyžaduje revizi našeho pojetí času, neboť se ukazuje, že „co je první časově, není první i principiálně“⁴⁴. Z goetheanistického pohledu na této úrovni dochází k jakémusi sbíhání podmiňujících procesů a jejich působení, současnosti příčiny a následku. Hovoří se zde o korelaci ve smyslu časově simultánní, vzájemně se ovlivňující spjitosti jevů (například simultánní spjitosti všech článků organismu či jedinců určitého druhu apod.).⁴⁵

⁴⁰ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 61.

⁴¹ Pleštil, D.: *Okem ducha*, s. 266.

⁴² Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 63.

⁴³ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 62.

⁴⁴ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 62.

⁴⁵ Schad, W.: *Goetheanistische Naturwissenschaft Bd. 1*. Freies

Jestliže je však ve vztahu takové úzké korelativní spojitosti i forma a ideový obsah typu v jeho časovém vývoji, nemůžeme zde použít metodu dokazování, protože by svou povahou neodpovídala povaze svého předmětu. Taková skutečnost tedy vyžaduje i jiný způsob myšlení, při němž spolu forma a obsah budou bezprostředně souviset jako v případě typu, a jevy tak nebudeme převádět na určitý zákon jako v neorganické oblasti, nýbrž vyvíjet speciální formu z praformy.

Takovým způsobem myšlení je nazírající soudnost (anschauende Urteilskraft) neboli intuice, kdy už se to, co nazíráme, neliší od toho, pomocí čeho o nazíraném myslíme.⁴⁶ Jestliže jsou nám totiž v intuici atributy (formy) myšlené skutečnosti dány v nedílné jednotě s jejím obsahem, není ji třeba pomocí smyslových vjemů dokazovat, nýbrž již stačí myšlenkové formy pouze vyvíjet. Jinými slovy: Podobně jako se ideová praforma (typus) vylévá v konkrétní formě a obsahu organismu, sdružuje se naše myšlení s ideovou podstatou světa. Typus nepřistupuje k organismu zvenčí jako přírodní zákon, nýbrž se teprve aktualizuje uvnitř něho a jeho prostřednictvím. Stejně tak nám intuice není nijak vnucována zvenčí, ale je bezprostředním vstupem do nitra skutečnosti, kdy myšlením („okem ducha“) přímo nazíráme obecnou formu v konkrétní živé podobě. Intuice je tedy z tohoto pohledu forma myšlení, „vnitřní smysl“, který odpovídá vědecké metodě na úrovni organické přírody, a je právě tak vědecká jako poznatky dokázané. Rudolf Steiner si však uvědomuje vzdálenost tohoto způsobu poznávání od všeobecně přijímané vědecké metodologie:

Výsledky intuitivní cesty však mnozí pokládají za velmi důležité, pokud jde o vědecký objev. Zde, jak

Geistesleben, Stuttgart 1982, s. 19-20.

Ke srovnání zde čtenáři nabízíme např. teorii morfických rezonancí současného amerického vývojového biologa Ruperta Sheldrakea či angelologii slovenského matematika a sofiologa Emila Páleše. Sheldrake, R.: *Morphic Resonance and Morphic Fields - An Introduction* [online], *Rupert Sheldrake*, 2005 [cit. 2011-05-01], URL: <http://www.sheldrake.org/Articles&Papers/papers/morphic/morphic_intro.html>. Páleš, E.: *Angelologie dějin 1*, Bratislava: Sophia, 2004.

⁴⁶ Lindenberg, Ch.: *Rudolf Steiner*, s. 37-38.

se říká, vede nápad často dál než metodicky školené myšlení. Neboť intuicí se často nazývá, když někdo náhodou připadne na něco, o čem se pak vědec přesvědčí teprve oklikou. Stále se však popírá, že by sama intuice mohla být vědeckým principem.⁴⁷

Cílem organické vědy je tedy srovnávání každé jednotlivé formy s typem, vývin typu jako něčeho procházejícího všemi jevy živé přírody. Vývoj živé přírody nám podle goetheanismu nepomůže pochopit aplikace kauzálního, nýbrž korelativního způsobu myšlení, který bude odpovídat ideové a sebeurčující podstatě v čase se projevujícího typu. Jinými slovy jde o to, „aby myšlení bylo stejně živé jako organismy samotné. [...] Teprve živým myšlením v živých pojmech můžeme totiž porozumět tomu, co se vyvíjí, co vzniká a proměňuje se.“⁴⁸ Způsob bádání o přírodě má principiálně odpovídat metodě jejího vlastního spojitého tvoření.

⁴⁷ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 66.

⁴⁸ Pleštil, D.: „O živých pojmech“. In: *Člověk a výchova*, 2009, č. 1, s. 8.

2.2.3 Humanitní vědy

Máme-li před sebou člověka v jeho bdělém životě, pak přírodní věda nemůže nic vypovídat o tom, jak z aktivity jeho nejmenších mozkových částí vyplývá pocit, představa, přání, vášeň nebo afekt.⁴⁹

Takto Rudolf Steiner vyjadřuje svou vzpomínku na projev přírodního badatele Du Bois-Reymonda „O hranicích přírodního poznání“ z roku 1872. Neuvádíme zde tento citát náhodou, zcela jistě se totiž jedná o stále aktuální problém i v současné době, kdy dochází například k viditelné extrapolaci paradigmatu molekulární biologie do všeobecných struktur myšlení a dokonce i do humanitních věd.

Tím rozhodně nemá být řečeno, že by snad tato teorie poznání odmítala jakýkoliv přístup fyziky a biologie do oblasti člověka. Důležité však je pochopit, čím člověk ve své podstatě skutečně je. Na této cestě nám již nemohou pomoci žádné analogie z organické či anorganické říše, nýbrž pouze pohled do vlastního nitra. Jestliže jsme toho schopni, okamžitě se nám ozřejmí nutná prvotní diference mezi přírodními a humanitními vědami, totiž: „Zde se lidskému duchu nabízejí přímo duchovní obsahy. [...] Co je u přírodních věd teprve produktem přemýšlení o předmětech, to je tu předmětům již vrozeno. Věda tu hraje jinou roli. Objekt zde obsahuje svoji podstatu i bez jejího přičinění.“⁵⁰

Zde bychom ovšem mohli namítnout, že i typus manifestovaný organismem či prafenomén jsou přece hledanou ideovou podstatou. Prafenomén je však ideovou podstatou působící vně věcí a typus poznáme teprve tak, že vzájemným porovnáváním jednotlivých forem dospějeme k formě obecné. Lidský duch však není ani pouhým produktem působení kauzálního přírodního zákona, ani korelativním odrazem určité praformy, nýbrž *touto praformou samot-*

⁴⁹ Steiner, R.: *Přírodní věda a duchovní bádání*. Studium, Písek 2002, s. 18.

⁵⁰ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 69.

nou, čistou ideovou sférou.⁵¹ Uvedený názor je z hlediska této teorie poznání jediným, který přiznává člověku jeho lidství tím, že umožňuje jeho svobodu. Člověk není tím, čím být musí, nýbrž tím, čím být chce, a sám si tak stanovuje účel a cíl svého bytí. „Východisko lidského jednání je třeba hledat v člověku samém.“⁵² Idea svobody proto má být ústřední ideou humanitních věd.⁵³

Tím se nám ozřejmuje první důležitá metodologická implikace: Jestliže si člověk stanovuje osobní cíle a záměry sahající do budoucnosti a jedná podle nich, nemůžeme ho pochopit v perspektivě fyzikální kauzality. Ba právě naopak. Příčina nepředchází účinek, nýbrž ho teprve následuje, a stává se tak vlastním účelem, který si člověk dává sám. Chceme-li člověku porozumět, musíme jej nahlížet především z pohledu finality.⁵⁴

Vraťme se však nyní znovu k podstatě člověka, k lidskému duchu. O něm Rudolf Steiner tvrdí, že nemá na rozdíl od typu mnoho forem, jejichž prostřednictvím by se teprve manifestoval, ale že má pouze jednu samu v sobě se manifestující formu. „Chceme-li dospět k typu, musíme od jednotlivé formy vystoupit k praformě. Chceme-li

⁵¹ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 72.

⁵² Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 76.

⁵³ Ideou svobody, zvláště ve Steinerově spisu *Filosofie svobody*, se budeme podrobně zabývat v kapitole 3.1.

⁵⁴ Tedy účelovosti, určenosti cílem, zacílenosti. Jako synonymní bývá často užíván též pojem teleologie. My se ho zde však vyvarujeme z důvodu jeho zavádějících náboženských konotací. Finalita v námi užívaném smyslu se naprosto nijak neváže na ideu nějaké transcendentní bytosti. Taková idea je dokonce v přímém rozporu s duchem probírané teorie poznání, která pracuje pouze s obsahem našeho myšlení.

dospět k duchu, musíme odhlédnout od jeho projevů a konkrétních činů a zkoumat, jaký je sám o sobě.⁵⁵ Oddělením jednotlivé formy lidské osobnosti od jejího okolí tak dospíváme k zobecněnému pojmu všeobecné lidské osobnosti. Například předmětem psychologie má být tedy lidský duch samotný a nikoliv pouze jeho projevy, protože ty nelze uvést do vnější souvislosti tak, jak se to děje u skutečností neorganické přírody (například jejich prostou matematizací či kvantifikací).⁵⁶ U přírodní zákonitosti je totiž zvláštní určováno obecným a přírodní věda postupuje cestou od podmíněného děje k podmiňujícímu zákonu; u člověka je však naopak obecné (zákon) určeno zvláštním, jednotlivou lidskou individualitou. Humanitní vědy jdou proto opačnou cestou, od podmíněného zákona k podmiňující jednotlivé svobodné osobnosti, která nám potom dává poznat člověka všeobecně.⁵⁷

Jak již tedy bylo řečeno, specifikum humanitních věd (a zvláště psychologie) spočívá v tom, že bezprostředně uchopují ideové skutečnosti, které jsou v myšlení přímo přístupny pouze člověku. Člověk tak ve svém myšlení uskutečňuje nejdokonalejší světový proces, který poznává prostřednictvím metody sebezpozorování a studiem druhého člověka.

V krátkosti jsme si zde nyní načrtli tři hlavní mody vnímání či způsoby myšlení světa. Snad zde bylo dostatečně zdůrazněno a ukázáno, co je v goetheanistickém náhledu chápáno pod tvrzením, že „užívaná metoda má vždy odpovídat povaze svého předmětu“. Tato teorie poznání nezavrhne žádný ze skutečných způsobů poznávání, pokouší se pouze nahlédnout skutečnost tohoto světa ve všech jejích možných dimenzích a přiřadit tyto způsoby odpovídajícím oblastem. Tento přístup ke skutečnosti má v duchu waldorfské pedagogiky zcela výsadní postavení. Jde totiž o to, aby se jednotlivé způsoby myšlení nevyklučovaly, nýbrž doplňovaly a podporovaly. Za tímto požadavkem stojí přesvědčení, že zdravého a svobodného člověka lze

⁵⁵ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 72.

⁵⁶ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 73.

⁵⁷ Steiner, R.: *Teorie poznání...*, s. 71.

vychovat zásadně pouze tehdy, pokud se nám v něm podaří vytvořit prostor pro vývoj pozitivního postoje ke světu. Aby se dítě (ale i dospělý) v tomto světě cítilo „jako doma“, tedy dobře a kongruentně, to vyžaduje právě rozvinutí všech tří způsobů myšlení.⁵⁸ Zde nabízíme zjednodušenou schematizaci těchto modů myšlení podle Wolfganga Schada.⁵⁹

způsob myšlení	kauzální	korelativní	finální
obor vědy	fyzika, chemie	biologie	psychologie
oblast světa	minerální (mrtvé)	živé	psychické
podmíněnost	minulost	přítomnost	budoucnost

2.3 Fenomenologická metoda

Podívejme se nyní krátce na povahu současné přírodní vědy a její základy, abychom mohli osvětlit význam fenomenologické metody ve výuce na waldorfských školách.

Jak je všeobecně známo, méně však reflektováno, současná moderní věda je založena na karteziánském rozvrhu utvořeném zvláště v 17. století. Neméně důležitou roli než René Descartes zde hrál Galileo Galilei, jehož „zmatematizování přírody“ podrobně popisuje Edmund Husserl ve své knize *Krize evropských věd*⁶⁰. Nešlo tedy pouze o aplikaci matematiky v přírodovědě, nýbrž o vznik zcela nové představy, že matematická je sama podstata světa. Tento přístup ke skutečnosti dal potom zcela nový ráz vědecké racionalitě a moderní vědu tak de facto zakládá. Dopady, jež tato představa měla, jsou zcela logické. Prožívaná skutečnost byla pod nálepkou sekundárních kvalit z vědy, která univerzalizovala svůj matematický

⁵⁸ Schad, W.: *Goetheanistische Naturwissenschaft Bd. 1*, s. 24.

⁵⁹ Schad, W.: *Goetheanistische Naturwissenschaft Bd. 1*, s. 21.

⁶⁰ Husserl, E.: *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Academia, Praha 1996, s. 43-81.

axiomatický systém, vyškrtuta. „Pravdivým“ se stalo pouze kvantifikovatelné vykazatelné z objektivní reality mimo přirozený svět⁶¹ (naturliche Welt) člověka. Došlo zde tak k jistému ontologickému obratu, kdy tento reálný svět ztratil svůj zakládající status a byl ztotožněn se světem geometrickým.⁶² Toto paradigma však ve vědě v zásadě přetrvává. Pro ilustraci si zde uveďme příklad:

Dnes se hemží ve velkých koloniích, bezpečně usazeny v gigantických nemotorných robotech, odděleny od okolního světa, s nímž komunikují složitými nepřímými cestami a který manipulují prostřednictvím dálkového ovládní. Jsou přítomny ve vás i ve mně, stvořily nás, tělo i mysl, a jejich zachování je konečným důvodem naší existence. Udělaly velký pokrok, tyto replikátory. Dnes se jim říká geny a my jsme jejich nástroje přežití.⁶³

⁶¹ Přirozeným světem Husserl myslel obyčejný svět naší každodenní zkušenosti.

⁶² Více o tématu Vopěnka, P.: *Úhelny kámen evropské vzdělanosti a moci*. Práh, Praha 2000, s. 537-826.

⁶³ Dawkins, R.: *Sobecký gen*. Mladá fronta, Praha 1998, s. 28.

Jak můžeme vidět z uvedeného tvrzení renomovaného oxfordského molekulárního biologa Richarda Dawkinse, geny jsou podle jeho názoru nejen stejně skutečné jako jiné části organismu, nýbrž dokonce mnohem skutečnější než sám organismus, jehož jsou součástí.⁶⁴ Abstraktní matematické modely jsou tak dnes brány za skutečnější než svět naší každodenní zkušenosti a jsou viděny dokonce jako skutečné příčiny ležící za světem této každodenní zkušenosti, která je na tyto modely převoditelná.⁶⁵ Z tohoto důvodu mluví někteří filosofové vědy o hypotetické objektivní realitě, jež má být vědeckým předmětem, jako o nepřístupném transcendentálním a čistě duchovně (intelektuálně) poznatelném „zásvětí“ či „podsvětí“:

„Zásvětí“ je toto místo proto, že se svět z něho odvozuje - v různých dobách různě. Za „podsvětí“ lze označit proto, že spočívá v nevnímatelném, nepředstavitelném, nemyslitelném, netělesném, nezjevném, jež předchází všechno vzcházení, vznikání, jevení - „vycházení najevo“, „přicházení na svět“.^{66 67}

Tento abstraktní svět je dnes také velmi vzdálen od „životního světa“ (Lebenswelt) žáků. Waldorfská pedagogika proto v přírodovědných předmětech, zvláště na druhém stupni základní školy, užívá tzv. *fenomenologickou metodu*.^{6*} Smyslem užívání fenomenologické metody při pokusech je návrat k věcem samotným, tak jak jsou nám dány v naší zkušenosti - tedy vytváření určitého mostu mezi přirozeným světem a vědeckými koncepty. Jinými slovy lze tuto metodu označit jako reverzi (převrácení) zmíněného ontologického obratu, která má opět vrátit prioritu přiro-

⁶⁴ Neubauer, Z.: *O čem je věda?* Malvern, Praha 2009, s. 169.

⁶⁵ Ostergaard, E., Hugo, A., Dahlin, B.: „From Phenomenon to Concept: Designing Phenomenological Science Education“. In: *Universitetet for miljø* [cit. 2010-03-31], URL: <www.umb.no/statisk/larerutdanning/from_phenomenon_to_concept.pdf>, s. 124.

⁶⁶ Neubauer, Z.: *O čem je věda?*, s. 201.

⁶⁷ Zde je však třeba upozornit, že se nejedná o fenomenologii ve smyslu Husserlovy transcendentální fenomenologie.

zenému světu naší každodenní zkušenosti.⁶⁸ Podstatou této metody je tedy učit žáky koncentrovat se, přesně pozorovat a vnímat svou smyslovou zkušenost při průběhu pokusu, „vstoupit do fenoménu“ tak, aby v nich tato zkušenost zanechala vnitřní stopu, kterou mohou později přesně popsat, analyzovat a vyvozovat z ní společné závěry a teorie.⁶⁹

Z hlediska popsané teorie poznání tedy ve fenomenologické metodě jde o pěstování schopnosti přesného průniku do myšlenkového fondu světa tak, že nalézáme správné zákonitosti a pojmy ve spojení s pozorovanou smyslovou zkušeností. Ideální zde nemá být vůči smyslovému vnější, ale má být jeho vnitřním prvkem, který smyslovému světu z hlediska našeho poznávání není možné nadřadit. Naše myšlenky o světě proto nemají být v rozporu se způsobem, jakým k nim dospíváme: Nejdříve přeci pociťuji (skutečnost prostřednictvím svého myšlení zkušenostně zažívám) a teprve potom se tento vjem pokouším konceptuálně uchopit (například jako elektrický jev v mém mozku). Nemohu proto „pravou skutečnost“ považovat za něco mimolidského, mimo oblast našeho prožívání (například mrtvé matematické modely). Smyslový svět není iluzí, protože ideová podstata světa se neskrývá za smyslovým světem, nýbrž žije a působí ve smyslovém světě.⁷⁰

Podívejme se nyní detailněji na *tři hlavní fáze fenomenologické metody*. Předkládaný postup platí pro výuku chemie a fyziky na druhém stupni waldorfských základních škol. Vycházet zde budeme z metodické učebnice fenomenologické výuky pro učitele fyziky 6.-8. třídy⁷¹ a chemie 7. třídy⁷² od respektovaného waldorfského učitele

⁶⁸ Ostergaard, E., Hugo, A., Dahlin, B.: „From Phenomenon to Concept: Designing Phenomenological Science Education“, s. 125-128.

⁶⁹ Mackensen, M. von: *Sound, Light, Heat*. Boulder 1994, s. 8.

⁷⁰ Steiner, R.: *Má cesta životem*. Michael, Praha 2000, s. 51-52.

⁷¹ Steiner, R.: *Má cesta životem*, s. 51-52.

⁷² Mackensen, M. von: *Oheň - vápno - kovy*. Waldorfská škola v Semilech, Semily 1999. V názvu (avšak i v obsahu) knihy došlo k chybnému překladu. Správný název je *Oheň - vápenec - kovy*. (Za upozornění na tuto chybu děkuji Milanu Horákovi.)

přírodních věd Manfreda von Mackensona.

1. Naladění (vytvoření vnitřního vztahu)

V první fázi je nejdříve poukázáno na fenomén, který mají děti pozorovat v celku přírody - tedy na celkovém jevu, který ještě není vypreparován pro účely pokusu. U vápence například:

... nejdříve vylíčíme jedinečnost krasové krajiny, suché, kamenité roviny a rozeklané skalní stěny, to, jak se voda dostává dovnitř do jeskyní - a jako srovnání vnější stavbu kostry nižších živočichů, kde se odumřelé tlačí na povrch, zatímco živé zůstává uvnitř. Budeme se snažit získat tušení o tom, jak slabě kyselá voda nebo tělesné tekutiny vápno formují atd. Teprve potom v pokusech ukážeme, jak se uhličitán vápenatý působením kyselin nebo spalováním mění na vodou rozpustné druhy látek, formuje se a znovu odlučuje. Tím získá kousek vápence, který pro pokus použijeme, pro žáky úplně jiný význam: už jsou s ním citově spjatí. Stále se budeme snažit, ještě než předvedeme efektní pokusy, vystavět zprvu vnitřní vztah z něčeho již známého - z prožitků patřících k předmětům, které jsme vnesli do laboratoře.⁷³

⁷³ Mackensen, M. von: *Oheň - vápno - kovy*, s. 8-9.

Experimentům by tedy mělo předcházet odpovídající „naladění“ na jejich předměty a obrazy s nimi spojené. Důležité ovšem je, že se učitel před prováděním pokusu (a v jeho průběhu) vyhne vytváření jakýchkoliv teoretických představ v myslích dětí, tak aby jejich pozorování a jeho závěry mohly být skutečně zkušenostní.

2. Pokus a pozorování

Nyní nastupuje již samotný pokus a jeho pozorování. Jak již bylo řečeno, důležité je, že pozorování není zatíženo žádnou teorií ani konkrétním pojmovým aparátem a žák má pokus vnímat cele, otevřeně a pokud možno nepředpojatě. Daný fenomén má vnímat tak, jak se mu skutečně jeví, „spojit se s ním“, „nechat ho mluvit“. Smyslová zkušenost zde není pouhou iluzí, signálem či zavádějícím reflexem, nýbrž skutečností věci vyjevující se v prvotní holistické zkušenosti dítěte.⁷⁴ Jde zde o přesné pozorování, objekti- vizující, aktivní činnost uvědomování si všech smyslových kvalit, jejímž prostřednictvím se žáci učí akceptovat svět takový, jaký je, a bytím v pozorované věci tak pominout sama sebe. Dítě se takto svým způsobem zároveň cvičí ve schopnosti nesobeckosti, což dává přírodní vědě ve vyučování také morální rozměr.⁷⁵

Jistě zde není možné se při pozorování zcela oprostit od vlastních pojmů a idejí, a ani to není žádoucí. Podstatné však je nezanášet zkušenost dětí apriorními soudy a kategoriemi, do nichž by se pak (i nevědomky) žák pokoušel vměstnat svou prvotní přirozenou zkušenost. „Na pokusy bychom tedy měli nahlížet a prožívat je bez předpojatosti a původně, ne na základě požadavku určitého pojmového

⁷⁴ Mackensen, M. von: *Sound, Light, Heat*, s. 9-10.

⁷⁵ Schad, A.: „Vzdělávací hodnota přírodovědeckého vyučování“. In: *Člověk a výchova*, 2008, č. 4, s. 37.

ohraničení.⁷⁶ Učitel tak může průběh pokusu popisovat, vysvětlit a pojmové propojení fenoménů však v ideálním případě hledá společně se žáky teprve další den, aby cvičil jejich paměť a díky časovému odstupu zvyšoval objektivitu vývodů z pozorování.

3. Intelektuální reflexe

Teprve ve třetí fázi, která následuje v ideálním případě až další den, dochází k intelektuální reflexi pozorování. Žáci jsou nejprve vyzváni, aby si detailně vybavili průběh včerejšího pozorování a případně ho též zapsali či nakreslili do sešitu (pokud to již nebylo předmětem jejich domácí úlohy). Následně se společně s učitelem, který je provádí pozorováním prostřednictvím jejich paměti, pokoušejí z pokusu vyvozovat závěry a vysvětlit, vědomě proniknout zkušenost myšlením. Nejpodstatnější tedy je, aby žáci sami formulovali otázky a hledali odpovědi. Takto u nich dochází k přirozenému zvnitřnění hledaných, respektive objevených teorií, které pro ně již přestávají být mrtvým „zásvětím“, nýbrž se stávají živoucí realitou. Takový postup ovšem vyžaduje i tvorbu nové řeči, živých pojmů, které budou prožívání žáků účinně sjednocovat s abstrakcí.⁷⁷ Po vyvození zákonitosti z pozorování nakonec učitel žákům uvede její souvislosti se světem jejich každodenní zkušenosti a s globálním děním.

Fenomenologická metoda ve waldorfské pedagogice vychází z přesvědčení, že dětem nestačí výsledky vědeckého bádání předat, nýbrž že je třeba nechat je prožít cestu, kterou sama věda musela projít. „Ošidili bychom je o to podstatné, co věda představuje, totiž o schopnost samostatně poznávat skutečnost kolem sebe. Skutečnost je vždy mnohotvárnější a podnětější než vzorce a schémata, do kterých se ji snažíme vměstnat.“⁷⁸ Tento způsob tak udržuje kontakt dětí se skutečností, učí je samostatně myslet a docházet ke zobecněním.

⁷⁶ Mackensen, M. von: *Oheň - vápno - kovy*, s. 9.

⁷⁷ Mackensen, M. von: *Sound, Light, Heat*, s. 13.

⁷⁸ *Základní škola waldorfská*. Základní škola waldorfská, Pardubice - Rosice nad Labem 2003, s. 15.

Pedagogicky tak v tomto fenomenologickém přístupu nejsou nejpodstatnější závěry, nýbrž právě usilování postoupit od fenoménů k širším souvislostem. Vyučování proto není operacionalistické, účelově racionální. Pokusy jsou zobrazeními kvalitativních souvislostí a ve vyučování nemají až na výjimky důkazovou funkci. Nejde zde prvořadě o získávání znalostí, nýbrž o rozvoj individuálního bádání, pátrání, všeobecný zájem o svět a sociální kreativitu. Žák má být vtahován do světa, cítit své materiální i citové sepětí s jeho skutečností.⁷⁹ Svou roli v tomto procesu jistě hraje i prostý dětský úžas.⁸⁰ To je důvodem, proč zde dochází ke spojování citové a pojmové činnosti. Aplikace fenomenologické metody na názorný experiment má žákovi vytvořit takové podmínky, aby se učil své osobní prožívání a cítění pronikat jasným myšlením a dávat ho do souvislostí se světem, stejně jako naplnit tyto myšlenkové souvislosti individuálním prožíváním hodnot a citem. Jinými slovy, tato metoda integruje emocionální, estetickou a sociální výchovu s kognitivním vzděláním.⁸¹

Neméně důležitý pedagogický vliv této metody na dospívající dítě než pouze posilování jeho kongruence s vnějším světem je také vytváření postoje samostatnosti. Podle fyzika a vzdělavatele waldorfských pedagogů Tomáše Zuzáka je to právě tento autentický prožitek, osobní zkušenost, která se stává základem svobody člověka i v dospě-

⁷⁹ O spirituálním rozměru tohoto prvku ve waldorfské pedagogice budeme dále uvažovat v kapitole 4.1.

⁸⁰ Schad, A.: „Vzdělávací hodnota přírodovědeckého vyučování“, s. 38.

⁸¹ Mackensen, M. von: *Oheň - vápno - kovy*, s. 5-8.

losti. Fenomenologická metoda podle něho tedy vede dítě k tomu, aby v budoucnosti umělo vnímat svět kolem sebe, samo si vytvářelo svůj vlastní názor a nebylo odkázáno jenom na přebírání názorů zvenčí.⁸²

Nakonec je třeba zdůraznit, že v kurikulu waldorfského učebního plánu fyziky jsou zahrnuty oba přístupy ke skutečnosti - tedy nejen metoda fenomenologická (kvalitativní, zážitková), ale i kauzálně-analytická (kvantitativní, kognitivní). Obě jsou považovány za nezbytné. Fenomenologická metoda s občasnými kognitivními úseky (zvláště při probírání technických aplikací) převažuje na druhém stupni základních škol;⁸³ jak se blížíme k 9. třídě, postupně odkládáme fenomenologickou metodu a začínáme více používat kauzálně-analytickou metodu a technické přístroje.⁸⁴ Na střední škole waldorfské se užívají samozřejmě obě metody, kdy se pak ve 12. třídě ve fyzice oba přístupy vědomě spojí při probírání tématu světla.

K aplikaci čisté fenomenologické metody tak, jak jsme ji zde načrtli, pravděpodobně často z praktických i pedagogických důvodů nedochází. Šlo nám však především o nastínění její podstaty a smyslu ve waldorfské pedagogice. Tím je utváření spojení mezi abstraktním a konkrétním, teorií a praxí, světem myšleným a prožívaným, ideovým a smyslovým. Autoritou se pro dítě má stát zkušenost, kterou se učí vědomě pronikat svým myšlením.

Vít

Ronovský

⁸² T. Zuzák, osobní rozhovor.

⁸³ Mackensen, M. von: *Oheň - vápno - kovy*, s. 8.

⁸⁵ Mackensen, M. von: *Sound, Light, Heat*, s. 9.